

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΩΣ ΚΡΙΤΙΚΟΣ

Δίπλα στην τεράστια ποιητική παραγωγή του, έχουμε την επίσης τεράστια παραγωγή του στη σφαίρα της κριτικής. Την εξέλιξή του την χαρακτηρίζουν αυτά τα δυο στοιχεία. Στοιχεία που εκ πρώτης όψης φαίνονται τόσο διαφορετικά και που το συνταίριασμά τους σφραγίζει τα άριστουργήματα που αντιτίθενται στο διάβα του χρόνου. Η ενορχήστρωση των αισθημάτων κάτω από την επίβλεψη του κριτικού νου έχει ως απόδοσή τα τέλεια ραφιναρισμένα δημιουργήματα. Η έλλειψη μιάς εκ των δύο αυτών ιδιοτήτων φέρνει εκείνη την ανισορροπία, εκείνη την μονομέρεια που χαρακτηρίζει τα έργα των αδύνατων συγγραφέων. Ποιητής που είναι μόνο αισθηματίας τους κλείνουμε γρήγορα, γιατί δεν ανεχόμαστε πιά την άναρχη αισθηματολογία τους. Πεζογράφος που στά δοκιμά τους εμφανίζονται με κάποια μαθηματική ακρίβεια που δεν επιδέχεται καμία άοριστία, καμιά προσέχταση, όσο κι αν φέρνουν μπρός στα ξαφνισμένα μάτια μας κάποιες απόψεις από την αλώγια ανεξερεύνητη Άλήθεια, τους θεωρούμε κατώτερους, γιατί τους λείπει ή ποιητική εικόνα, που κρύβει μέσα της περισσότερη πραγματικότητα παρά ή αφηρημένη σκέψη. Στην περιοχή της κριτικής το συνταίριασμα των δυο αυτών βασικών ιδιοτήτων, δίδει εκείνη την τελειότητα που συστήνει τους δυνατούς κριτικούς. Ίδεώδης κριτικός θεωρείται εκείνος που διατυπώνει τα συμπεράσματά του, τις θεωρίες του και τους αισθητικούς νόμους, με ποιητική μορφή.

* *

Σ' αυτή τη χορεία ανήκει κι ο Παλαμάς. Από την αρχή της σταδιοδρομίας του έννοιωσε άμέσως την ουσία της κριτικής και την διετέλεσε με την ακόλουθη φράση: «Γράφομε και τάρθρα μας όπως και τα τραγούδια μας». Και στο γενικό τὰ άρθρα του τὰ χαρακτηρίζει μιά πνοή, ένα φτερούγισμα, ένα πέταγμα.

Νοιώθει κανείς, από την αρχή ως το τέλος, ένα ρυθμό που δίνει ένυτητα στο σύνολο. Ο τρόπος με τον όποιον παρουσιάζει τις φράσεις του ανήκει περισσότερο στην δικαιοδοσία της ποίησης παρά του πεζού λόγου.

Η βαρύτητα κι ή δυσκολία που αισθανόμαστε διαβάζοντάς τον, είναι συνέπειες συμπίκνωσης Ιδεών, άπεραντης μόρφωσης, άσπτηρης έκφρασης και προπαντός προϋπόθεσης πως εκείνος προς τον όποιον άποτινείται είναι έξισου μορφωμένος και πως θάποτελούσε έλλειψη άβρότητας προς τον άναγνώστη ή εξήγηση και των άπλουστερων πραγμάτων, τὰ όποια άρκεΐται να τὰ ύπονοει. Άπ' αυτού προέρχεται τὸ έρμητικά κλειστό των άρθρων του που κρύβουν τόση εύγλωττία, που είναι πηγές ανεξάντλητες για τους γυμνασμένους. Κι έτσι αυτή του ή διάθεση, που για άλλους σημαίνει έλάττωμα, κατανατὰ μιά από τις πολυποίκιλες άρετές του.

* *

Ο Παλαμάς χρειάζεται τους δυνατούς. Τὰ άρθρα του άποτελούνται από λεπτομέρειες άτέλειωτες, από παραθέσεις αφάνταστες, από ύπονοούμενα ανεξάντλητα, από γνώσεις άπεραντες. Κι έτσι ή φράση του φαντάζει σαν ένα τεράστιο μωσαϊκό που παίρνει μεγαλοπρέπεια θεωρούμενο από μακριά ως σύνολο. Πρέπει να έχει κανείς γερά στήθη, γερά πνεμόνια για να μπορέσει να γευτεί πλήρεια τις μεγάλες περιόδους του, που είναι σαν πλατειές στοές μες στα σκοτάδια του μυαλού του, σαν άπεραντες φιδοσυρμές που οδηγούν μέσα από χιλιας δυο εκπλήξεις στην άποκάλυψη των μυστη-

ρίων του κόσμου, στο παρουσίασμα όλων των όνείρων που έλαψαν στις φαντασίες των πιο διαφορετικών συγγραφέων, στο φανέρωμα των αντίλησεων των πιο αντίθετων διανοιών.

Οι γνώσεις του είναι άπεριόριστες. Για τον Παλαμά μπορούμε να πούμε πως διαβάζει όλα, πως τὰ ξαίρει όλα. Άμα σκεφτούμε τον περιορισμό της ζωής μας, την ανθρώπινη άδυναμία μας, αισθανόμαστε ύλλιγγο μπρός σε μιά τέτοια δραστηκότητα.

Η μνήμη του είναι σταθερώτατη: κάθε άτομική του παρατήρηση, κάθε ξένη σκέψη, που έτυχε να σιταντήσσει, μένει κάπου κλεισμένη, περιμένοντας την κατάλληλη εύκαιρία να παρουσιαστεί με ζηλευτή ακρίβεια. Ο έγκάφαλος του φαντάζει σαν ένας πελώριος μηχανισμός μ' άνυπολόγιστη δύναμη. Έχει μορφωμένη γνώμη για τὰ πιο αντίθετα πράγματα όλων των εποχών: τέχνη, φιλοσοφία, έπιστήμη. Είναι έξαιρετικά μορφωμένος και μπορεί να συγκριθεί με τους πιο εύρηματες και πολυμαθείς στοχαστές της σύγχρονης Εύρώπης. Και τὸ άξιο θαυμασμού στον Παλαμά είναι τὸ σύστημα της εργασίας του. Πάντα είναι έτοιμος. Up to date. Σε κάθε περίσταση και σε πρώτη ζήτηση μιλά για τους πιο αντίθετους συγγραφείς, για τις πιο διαφορετικές φιλολογικές σχολές και κατευθύνσεις, με μιά σιγουριά, ακρίβεια και σαφήνεια που καταπλήσσουν. Και γράφει γι' αυτούς τους συγγραφείς όχι μόνο σκιτοάροντάς τους ως γενικές φυσιογνωμίες, όχι μόνο δίδοντας την ουσία του έργου τους, αλλά παραθέτοντας και τις πιο επίσημες γνώμες διαφόρων κριτικών. Κ' έποθέτομε άμέσως τὸ σύστημα της εργασίας του. Έχει φαίνεται επίτηδες σημειωματάρια όπου για κάθε συγγραφέα, για κάθε σχολή, έχει άνοξει έκκερμη μερίδα, άπαράλλαχτα όπως στα διηλογραφικά βιβλία. Κάθε φορά που διαβάζει κάτι νέο άνοίγει την σχετική Μερίδα και καταγράφει, τι άξιοσημείωτο, συνδυεμένο με τις άτομικές του κρίσεις. Πότε κλείνει αυτή ή μερίδα;

Σε περιστάσεις γιορτών ή εκατονταετηρίδων, σε αίτησεις περιοδικών ή έφημερίδων, προστρέχει στην σχετική σελίδα, βρίσκει έτοιμο τὸ ύλικό, διαγραμμένο τον σκελετό κι από κει άντλεί τὰ μετωμένα άρθρα του, που είναι ύποδειγματικά μιάς εισαγωγής σ' ένα έργο, μιάς έρμηνιας ενός συστήματος, ενός διανοητικού ρεύματος, μιάς εποχής.

* *

Άπό την εποχή των «Πρώτων Κριτικών», ως τὸ σημερινό πλήριο ξετόλιγμα των άρθρων του στο «Ελεύθερο Βήμα» (που άποτελούν, στο είδος τους, μοναδικό φαινόμενο για την νεοελληνική παραγωγή), παρακλουθούμε τις περιπέτειες της άχέρια διανοητικής διάθεσής του. Στα δοκιμά του άνακαθρεφτίζεται μιά τιτανική προσπάθεια σύλληψης κι εξήγησης όλων των μυστηρίων με τη βοήθεια των περιλαμβρων φάρων που έφεξαν κατά διαστήματα στο διανοητικό στερέωμα. Για όποιον ζητά τύπους και θεωρίες μονότροπες που δίνουν κάποια ώρισμένη εξήγηση των φαινομένων, ο Παλαμάς δεν ικανοποιεί. Στην κριτική του δε βρίσκεται καμιά γενική Ιδέα, που να ρυθμίζει τις λεπτομερειακές του σκέψεις.

Ένδιαφέρεται για όλα, ώστε του είναι άδύνατο να κλίνει προς κάποιο ώρισμένο κύκλο Ιδεών και να δώσει μιά γενική τάση στις προτιμήσεις του. Τὸ μόνο του χαρακτηριστικό είναι τὸ ενδιαφέρο του για κάθε εκδήλωση της άνήσυχης διάνοιας του ανθρώπου, που θέλει να φωτίσει τὸ

μυστήριο, να δώσει μιὰ νέα ἔκφραση καὶ ν' ἀποτυπώσει τ' ἀχνάρια του στὸν διαβατάρικο αὐτὸν κόσμο. Εἶναι ὁ ἔρασις τῶν εὐγενικῶν, μὰ καὶ τῶν πρὸ ταπεινῶν αἰσθημάτων, γιὰ τὴν ζαίρει πὼς ἡ Ἀλήθεια βρίσκεται ἐξίσου, στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ, στὸ ἀληθινὸ καὶ στὸ ψεύτικο, στὴ χαρὰ καὶ στὴ θλίψη, στὴν ἡδονὴ καὶ στὸν πόνο. Κι ἔχει βαθιὰ κατανοήσει πὼς τὸ μόνον μέσο γιὰ νὰ φανερωθεῖ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, εἶναι ὁ Λόγος. Ὁ Λόγος εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα. Ὅποιος ὑπόκειται στὶς πολλαπλές του πειθαρχίες ἔχει καὶ τὶς περισσότερες πιθανότητες ν' ἀντισταθεῖ στὸ χρόνο. Στὸ τέλειον παρουσίασμα τοῦ Λόγου ζαίρει πὼς βρίσκεται ἡ μόνη δυνατὴ, ἡ μόνη πιθανὴ ἀθανασία.

* *

Τὸ ὅτι ἡ κριτικὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολιτοίκαλες ἐκδηλώσεις τῆς δημιουργικῆς ἰδιοσυγκρασίας εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ ἀγαπητὰ θέματα τοῦ Παλαμά. Σπρόχροντας μακρότερα αὐτὴν του τὴν ἀντίληψη φθάνει στὴν κυριαρχοῦσα στὸν περασμένον αἰῶνα θεωρία, ὅτι στὴ ρίζα ὅλων τῶν τεχνῶν, φιλοσοφιῶν καὶ γενικὰ κάθε ἀνθρώπινου ἡρωισμού, ὑπάρχει πάντα ἡ ἴδια δύναμη, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν ἀταβισμό, τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ καὶ τὸ περιβάλλον ρέπει πρὸς τὴν ταδε ἐκδήλωση, ἀντὶς γιὰ τὴν ἄλλη.

Ὁ μεγάλος ποιητὴς καὶ μεγάλος κριτικὸς εἶναι Κρίνοντας δίνει στὶς σελίδες του μιὰ ἀληθινὴ ἐκτίμηση τῆς ποίησης. Δημιουργώντας χωρίζεται σὲ δύο: σ' ἐκεῖνον ποὺ πάσχει καὶ στὸν ἄλλο τὸν παρατηρητὴ ποὺ παρακολουθεῖ μ' ἀγρυπνο μάτι τὴν κωφορία καὶ ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ βάλει φρένο στὶς τρελλές ἐπιθυμίες του, στὰ τρελλὰ πετάγματα τῆς φαντασίας του. Ὁ μεγάλος ποιητὴς ἔχει συνείδηση τῶν μέσων ποὺ διαθέτει καὶ σχετικὰ κάνει ποιητικὴς θεωρίες, παρουσιάζοντας τύπους τέλειαι μορφῆς. Παίρνει τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ του ὡς μέτρο καὶ σχετικὰ ξετυλίγει τὰ γενικὰ του κριτήρια. Ὑψηλὰ παραδείγματα βαθειᾶς συνείδησης τῆς ἀτομικῆς ἐκδήλωσης μᾶς χαρίζουν ὁ Baudelaire καὶ ὁ Poe. Αὐτοὶ οἱ δύο εἶχαν τέτοια συνείδηση τῆς νέας φόρμας ποὺ

ἔφεραν, ὥστε ἀνάλυσαν μὲ κριτικὴ δεινότητα τὸν τρόπο τους, ἔδωσαν τὸ παράδειγμα μιᾶς ἀνατομίας ἀπάνω στὸν ἴδιον ἑαυτὸ μας, μιᾶς ἀπεικόνισης τῆς ἴδιας μας ὑγείας ἢ τῆς ἴδιας μας ἀρρώστιας.

Μὰ γὰ ποιὸν δυνατὸ δημιουργὸ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν ἔχει ἀναπτυγμένη μέσα του τὴν κριτικὴ διάθεση; Αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο κάθε οἰκοδομῆς, εἶναι ὁ σκελετὸς κάθε ἐκδήλωσης. Δίχως αὐτὴ τίποτε δὲν μπορεί νὰ ὑπάρξει.

* *

Ὁ Παλαμάς εἶναι τὸ ἀνεξάντλητο θέμα τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Εἶναι ἴσως ἡ μόνη ζυτημένη συνείδηση μὲς στὰ τριάντα τελευταῖα χρόνια. Ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη βρίσκομε στὴν πρόζα του ἓνα μεγάλο ἱστορικὸ ντοκουμέντο: τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας μέσα στὴν κρίσιμη τελευταῖα τριακονταετία.

Σήμερα μᾶς προσφέρει μιὰ γλώσσα ἑτοιμῆ, δουλεμένη, ἐπεξεργασμένη, ἄξια ν' ἀνταποκριθεῖ πρὸς τὶς μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας. Μιὰ γλώσσα συγχρονισμένη.

Ἡ στάση τῆς ἀντιδραστικῆς νεολαίας ἔχει καὶ τὴ δικαιολογία της: ὁ νόμος τῆς αὐτοσυντήρησης. Ὁ Παλαμάς γεμίζει τόσο πολὺ τὸν σύγχρονον ἑλληνικὸ διανοητικὸ ὄριζοντα, ὥστε ἐκτοπίζει κάθε προσπάθεια τοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι ὁ μοναδικός. Κ' ἡ ἀντίδραση ἐρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν παρουσία της. Νὰ πιστοποιήσει τὴν ὑπαρξὴ της. Κι ἀπὸ αὐτοῦ παίρνουν ρίζα οἱ διάφορες πολεμικὲς ἐναντίου του. Ἡ νεοελληνικὴ κριτικὴ, μπρὸς σ' αὐτὸν τὸν κολοσσό, φαντάζει ὡς ἓνας νῆος ποὺ γελοιοποιεῖται, ποὺ δείχνει τὴν ἀδυναμία του μὲ τὶς ἀστοχες κινήσεις του, μὲ τὰ καμώματά του.

* *

Κλείνοντας αὐτὲς τὶς σημειώσεις μου γιὰ τὸν Παλαμά, ὡς κριτικὸ, θυμοῦμαι τὰ λόγια τοῦ Paul Valery γιὰ τὸν Stendhal: «.....εἶναι γιὰ μένα θέμα ἀνεξάντλητο. Δὲν μπορῶ νὰ φαντασθῶ μεγαλύτερο ἔπαινο».